

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՆԱԳՈՅՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ

Հնագոյն ֆաղափակըութեան օջախ Հայկական լեռնաշխարհում ստեղծուած նիւթական մշակոյթի համակարգում կարեւոր տեղ է զբաղեցնում մետաղագործութիւնը: Մարդու մշակած, կերպաւորած մետաղէ իրերի, առարկաների ամենահին նմուշները, պղնձէ կերտուածքների ոչ մեծ հաւաքածոն գտնուել են Հայաստանի հարաւում, Տիգրիս գետի վերին հոսանքում, Զայոնու Թեփեսի հնավայրում: Այդ գիւղատեղիում կատարուած հնագիտական պեղումների միջոցին յայտնաբերուել են արտակարգ հետաքրքիր նիւթեր՝ օֆսիդացած պղնձէ հանձաքարի (մալափիտ) բեկորներ, ուլունքներ, ձողիկ-ճորոցներ եւ ոչ մեծ ֆառանիստ ծակիչի բեկոր: Այդ առարկաները կերտուել են առանց ձուլելու, առանց ձուլադրոշմի, այլ կոելու, կոփելու սառը եղանակով: (1) Հնագիտական տուեալները հաւաստում են, որ յաջորդ երեք հազար տարիների ընթացքում Հին աշխարհում, այդ շարքում եւ Հայկական լեռնաշխարհում տեխնիկական, տեխնոլոգիական փոփոխութիւններ տեղի չեն ունցել: Պատմական այդ տեւական ժամանակաշրջանում շարունակում են կենցաղավարել տեխնիկական պարզունակ եղանակով կերտուած պղնձէ հասարակ, անշուք գարդերը: Հայկական լեռնաշխարհի հին մետաղագործները մ.թ.ա. V-IV հազարամեակներից սկսած իւրացնում են մետաղը մշակելու տեխնիկական բարդ եղանակներ եւ ստանում առաւել բարդ կառուցուածք ունեցող արտադրանք: Այս տեխնիկական առաջընթացի վկայութիւններ են էջմիածին ֆաղափին մերձակայ Թեղուտ (2) անուանով յայտնի հնավայրի եւ Նախիջեւանի Մոխրարլուրի (3) (Քուլթափայ) գտածոները: Այս յուշարձաններից յայտնի

դարձած ոչ մեծ ֆանակ ներկայացնող պղնձէ առարկաները ցոյց են տալիս, որ պերճանքի առարկաներին զուգընթաց երեւան են եկել աշխատանքային՝ ծակող, դանակ յիշեցնող գործիքներ, որոնք ստեղծուել են սառը եւ տաք եղանակներով՝ դարիեակներով (ձուլադրոշմներով, կաղապարներով): Պերճանքի առարկաներ եւ աշխատանքային գործիքներ պատրաստելու այդ եղանակն ըստ երեւոյթին շարունակում է մինչեւ մ.թ.ա. IV հազարամեակի կէսերը: Մետաղագործութեան վարպետները մ.թ.ա. IV հազարամեակի կէսերից սկսած իրացնում են տեխնիկական նոր եղանակ՝ դարիեակ-ձուլադրոշմների մէջ տաք եղանակով ձուլումը: Այդ նորարարութիւնը հնարաւորութիւն էր ընձեռում աւելի քիչ աշխատանք եւ ժամանակ վատնելով ստանալ, կերպաւորել առաւել զանգուածեղ եւ ժամանակակից գործիքներ ու գէմեր: Այդ նորարարութիւնը շատ մեծ, հանճարեղ տեխնիկական յայտնագործութիւն էր, որը զարգացման մի նոր աստիճանի բարձրացրեց հնագոյն մետաղագործութիւնը: Գիտութիւնը տակաւին դժուարանում է արձանագրել, թէ երբ եւ որտեղ է իրագործուել այդ արտակարգ կարեւոր յայտնագործութիւնը: Ցաւօք, մենք երբեք չենք իմանայ այն հանճարեղ վարպետին, որն առաջինը կիրառեց դարիեակ-ձուլադրոշմը (կաղապարը) որպէս միջոց, եղանակ պատրաստի մետաղէ կերտուածք ստանալու համար:

Հայկական լեռնաշխարհում դարիեակ ձուլադրոշմի կիրառութեան սկիզբը համընկնում է վաղ քրոնզի փուլի հետ: Այդ ժամանակի արգասիք են

արտադրութեան գործիքների առաջին գիտերը (Շենգալիթ, Գառնի, Արեւիկ, Նախիջեւան, Մոխրաբլուր (Քիւլթափայ), Բարա-Դերվիշ եւ այլն): Հնագոյնը սեպածե կոթառով կացնի ձուլադրոշմն է, որը յայտնաբերուել է Երեւանից 20 կմ հեռավորութեան վրայ՝ Գառնի հնավայրում (է. Խանգաղեան): Հնագոյն բրոնզաձուլութեան այդ ինքնատիպ նմուշը՝ հրակայուն թրծած կաւից կերտուած դարիհակ-ձուլադրոշմը, գտնուել է կլոր յատակագիծ ունեցող կացարանում (մ.թ.ա. III հազ.), վաղ բրոնզեդարեան ուղեկցող հնագիտական նիւթերի հետ մէկտեղ: (4) Ձուլադրոշմի տապակի երկարութիւնը 17, լայնութիւնը 7 սմ. է: Եզրերին ունի երկու միջանկեալ փորուածքներ՝ միւս կէսին ամրացնելու համար: (5) Այդ ամրացումը, հպումը նրա համար էր, որ հեղուկ մետաղը ձուլելիս ձուլադրոշմ-դարիհակի փեղկերն իրար չկպչէին, որովհետեւ եթէ փեղկերը հպուած չլինէին, կերտուածքը կը դառնար անհաւասար եւ կը ստացուէր խոտան: Կոթառի հատուածում կայ յատուկ յարմարանք, որտեղ դրոււմ էր դիւրին ջարդուող ֆարից կամ թրծած կաւից ձող, որի շնորհիւ ձուլելուց յետոյ ստացոււմ էր բոլորածեւ միջուկ՝ կախակոթառ քացուածք փայտէ կոթը կացնին (տապարին) ամրացնելու համար: Ըստ ուսումնասիրողների՝ այդ դարիհակի մէջ արուած 11սմ. երկարութիւն ունեցող գիպսէ դրոշմուածքը դառնում էր նրբակերտ սեպածե կացին (տապար): (6) Թրծած հրակայուն կաւից կերտուած, յար եւ նման դրոշմուածքով վաղ բրոնզեդարեան դարիհակ է գտնուել Երեւան ֆաղափից շուրջ 50կմ. հեռավորութեան վրայ գտնուող Արեւիկ հնավայրում: Պահպանուած մասից կարելի է կռահել, որ այդ օրինակ դարիհակներում ձուլոււմ էին կլորաւուն կոթառի վերին մասով ու սեպածե իրանով կացիններ (տապարներ): (7) Դարիհակի երկու փեղկերի

հպումից փորի մասը (հատուածը) ազատ էր մնում, որտեղից էլ լցւում էր հեղուկ մետաղը, այսինքն՝ բրոնզը (պղնձի եւ անագի խառնուրդը), իսկ այդ անցքից ցնդում, դուրս էին գալիս գազերը: Դանդաղ սառչելով ու գազերը ցնդելով՝ ձուլուող բրոնզէ իրը դառնում էր պինդ, ամուր, առանց ճաքերի եւ գազերից առաջացած խոռոչների: Այդ գործընթացն ապահովում էր մետաղի համասեռ նստուածքը, աւելացնում կերտուող առարկայի ամրութիւնը (Նկ. Ա.): Գառնի եւ Արեւիկ բնակավայրերից յայտնաբերուած կաղապարով ստեղծուած կացինը (տապարը) նման է Նախիջեւանի Մոխրաբլուր (Քիւլթափայ) գտնուած նմուշին (Նկ. Բ.): Այսօրինակ դարիհակ-կաղապարներում, ըստ ուսումնասիրողի, ձուլոււմ էին կացիններ առանց կոթառի համար նախատեսուող քացուածքի. կացինն ուղղակի կապւում, ամրացւում էր կոթառին: Կացնի տարբերակող այդ յատկանիշը ուսումնասիրողին թելադրել է յանգելու այն հետեւութեանը, որ Նախիջեւանի Մոխրաբլուր հնավայրից յայտնի նմուշը կացնի (տապարի) տափակ տիպից կոթառավորի անցման առաւել վաղ ժամանակահատուածի արգասիք է, քան Գառնիից, Արեւիկից յայտնաբերուածները: (8) Բացառիկ հետաքրքիր դարիհակ է գտնուել այժմեան Երեւանի բաղկացուցիչ մաս կազմող, երբեմնի առանձին, հնագոյն բնակավայր Շենգալիթի (Նկ. Գ.) վերին հնագիտական շերտում (պեղել է հնագէտ Ս. Սարգսեանը): Հայաստանի հիմնաւորը բրոնզաձուլական գործի բարձր զարգացման գործընթացը առարկայօրէն հաւաստող այդ նմուշը մեզ է հասել տարաբախտաբար անասելի վատ պահպանուած վիճակում: Հայաստանի վաղ բրոնզեդարեան ժամանակահատուածի կառուցողական աւանդներին առանձնապատուկ կլոր յատակագիծ ունեցող մ.թ.ա. III

հազարամեակի կացարանի յատակին յայտնաբերուել են սպիտակ երանգ ունեցող ֆարից՝ կրաֆարից, այդ դարիեակի փեղկերից մէկի բեկորները միայն: (9) Սակայն այդ փոքր բեկորը հնարաւորութիւն է տալիս վերականգնելու այդօրինակ դարիեակներում ձուլուած կացինտապարների ձեւը: Հ. Մարտիրոս-եանը գտնում է, որ այդ կաղապարներում ձուլուել են Կումայրիի (Գիւմրի) շրջակայ տարածքում գտնուած բրոնզէ կացնի մման սեպածեւ սայրով, կլոր կոթառով կացիններ: (10) Սեպածեւ կացնի այս տիպը, գտածոներից դատելով, լայն տարածում է ունեցել Հայկական լեռնաշխարհի բրոնզեդարեան մշակոյթում:

Ձուլադրոշմների առաւել ուշ ժամանակահատուածի է վերագրում Կումայրիից աւելի քան 10 կմ. հեռաւորութեան վրայ գտնուող մ.թ.ա. III հազարամեակի Հառին անուանով յայտնի նշանաւոր հնավայրում, հանգուցեալ վաստակաշատ հնագէտ Տ. Խաչատուրեանի կողմից յայտնաբերուած դարիեակի մոտըը: Այդ լաւ պահպանուած, ոչ մեծ չափերի ձուլադրոշմի փեղկից դատելով՝ այն ծառայել է մանգաղածեւ բրոնզէ գործիք ձուլելու համար (Նկ. Դ.): Տ. Խաչատուրեանը ենթադրում է, որ այդպիսի կաղապարներում ձուլուած աշխատանքային գործիքը ծառայել է կաշի վերամշակելու համար (11): Հայկական լեռնաշխարհում վերը յիշուած դարիեակներից բացի գտնուել են նաեւ մի քանի իւրօրինակ դարիեակներ, որոնց մէջ պատրաստուել են պղնձէ եւ բրոնզէ ձուլակտորներ:

Այդ կաղապարները որպէս կանոն ունեցել են վերին մասում քացուածքով տաշտածեւ կառուցուածք: Վերջիններիս ձուլակտորները ըստ երեւոյթին ծառայել են հեռաւոր հանգուցուրկ տեղեր փոխադրելու եւ այլ ապրանքներով փոխանակելու համար: Մէկ փեղկով,

տաշտածեւ այդպիսի կաղապարներ են գտնուել մ.թ.ա. երրորդ հազարամեակի բնակավայրերում, մասնաւորապէս Շիրակում՝ Կումայրիի (Գիւմրի) մօտ, Կառնուտ հնավայրում, Նախիջեւանի Մոխրաբլուր (Քիւլթափայ) (12) յուշարձանի երկրորդ հնագիտական շերտում (Նկ. Ե.) եւ Բաքա Դերվիշ բնակատեղիում (13) (Նկ.Զ.): Հայկական լեռնաշխարհում մ.թ.ա. երրորդ հազարամեակի վերջին քառորդում սկսում է միջին բրոնզի մշակոյթը: Մշակոյթի այդ հերթագայութիւնը, այդ արմատական փոփոխութիւնը, որակական թռիչքը իր արտացոլումն է գտնում հնագոյն հասարակութեան նիւթական եւ հոգեւոր մշակոյթի բոլոր ոլորտներում: Մասնաւորապէս էական տեղաշարժեր են տեղի ունենում մետաղագործութեան քնագաւառում, որոնք ամենից աւելի արտայայտուում են մետաղէ արտադրանքի ձեւերի, տեսականիի ոլորտում: Վաղ բրոնզեդարի կացիններին, դաշոյններին, նիզակներին փոխարինելու են գալիս ասիմետրիկ՝ ոչ հաւասարաթիւ սակրերը, իւրատեսակ բռնակով դաշոյններն ու առաջաւորասիական սուսերները: Երեւան են գալիս խողովակակոթառ նիզակները, աշխատանքային գործիքների, մետաղէ իրերի, առարկաների նոր տեսակներ, պղնձէ-բրոնզէ ամաններ, տեսականի, որը վաղ բրոնզի դարաշրջանում հանդիսանում էր քացառապէս կաւագործութեան արտադրանք: Հայկական լեռնաշխարհի համար բոլորովին նոր երեւոյթ էին թանկարժէք ֆարերով ընդելուզուած ոսկէ, արծաթէ, պղնձէ մեծարուեստ կերտուածքները, որոնք կերպաւորում, պատրաստում են դրուագելու, փորագրելու, ընդելուզելու տեխնիկական հմարքներով: (14) Հայկական լեռնաշխարհում մետաղն արդէն կիրաւուում է ոչ միայն տնտեսական պահանջներին բաւարարութիւն տուող ոլորտում, այլեւ դառնում

է գէնֆի, մանր, ոչ շֆեղ պերճամբի առարկաներ պատրաստելու միջոց, դառնում հարստութեան, իշխանութեան խորհրդանիշ, եւ որ, շատ կարեւոր է, սկսում է հանդէս գալ որպէս սոցիալական եւ գոյֆային շերտաւորման հիմնական ցուցանիշներից մէկը, որը միջին բրոնզի ժամակաշրջանում դրսեւորւում է առանձին սրութեամբ:

Հայաստանի միջին բրոնզի դարաշրջանի բազմաթիւ յուշարձանների բազմամեայ պեղումները տակաւին երեւան չեն բերել եւ ոչ մի դարիճակ-ձուլադրոշմի (կաղապարի) նմուշ: Եւ այդ իսկ պատճառով էլ միջին բրոնզի ժամանակշրջանի մետաղարտադրութեան, առունին իրերի ու առարկաների, գեղարուեստական մետաղագործութեան մասին մեր իմացութիւնները կառուցւում են միայն մեզ հասած պատրաստի արտադրանքի տուեալների, պեղումների միջոցին յայտնաբերուած նիւթերի հիման վրայ: Միջին փուլին յաջորդող ուշ բրոնզի դարաշրջանում կատարեալ ծաղկում, որակական թռիչք է ապրում մետաղագործութիւնը Հայաստանում: Այդ ժամանակահատուածի պղնձէ-բրոնզէ իրերը բացառիկ կարեւոր տեղ են զբաղեցնում մետաղագործութեան տուեալ տարածաշրջանի մշակոյթի պատմութեան մէջ: Այդ բացառիկութիւնն ամենից աւելի արտայայտւում է նրանում, որ անբեւակայի չափերով շատանում, մեծանում է մետաղէ կերտուածքների տեսականին: Այժմ արդէն պղնձէ-բրոնզէ գտածոների քանակը, նիւթեր, որոնք յայտնաբերւում են այդ ժամանակաշրջանի դամբարաններում (գերեզմաններում) հաշւում են տասնեակ զարդերով, գէնֆերով եւ գործիքներով:

Հայաստանի տեղական, ինքնատիպ մետաղագործութեան արտակարգ վերելքը, բուն ծաղկումն են ցուցադրում այնպիսի շֆեղաշուք նիւթերով հարուստ ու

փառահեղ յուշարձանների պեղումների միջոցին յայտնագործուած հաւաքածոները, ինչպիսիք են Մեծամորը, Լճաշէնը, Արթիկը, Հոռումը, Շիրակաւանը, Լոռէքերդը, Բերդը եւլն: Այս դարաշրջանում է, որ Հայաստանում առաջին անգամ սկսում են կերտել բրոնզէ արձանիկներ՝ արուեստի կատարեալ ստեղծագործութիւններ: Հայաստանի ուշ բրոնզի բազմաթիւ յուշարձաններում հանդիպում ենք իրենց գեղարուեստական բարձր ճաշակով եւ ինքնատիպ տեխնիկական հնարքների կիրառութեամբ կեանքի կոչուած մետաղի քանդակագործութեան՝ մետաղապլաստիկայի ապշանք, գեղագիտական մեծ հանոյք պատճառող նմուշների: Առարկայական հաւաստիութեան առումով յիշենք գէթ Արթիկ հնավայրի դամբարանադաշտի թաղումներից մէկում գտնուած խարսխածե պատուանդանի վրայ հաստատուած քարայծի սքանչելի բրոնզէ արձանիկը (15) (Նկ.է.): Այդօրինակ բարդ յօրինուածքներ ձուլելու համար երկփեղկ դարիճակ-ձուլադրոշմները, որոնց մասին վերը յիշատակեցինք, արդէն պիտանի չէին, դրանց մէջ անհնար էր ձուլել Արթիկից յայտնի հրաշագեղ այդ արձանիկը: Հին մետաղագործ վարպետներն այդ բանը քաջ գիտակցել են եւ դրա համար էլ գտել են ինքնատիպ եւ բաւականին պարզ եղանակ, լուծում տալով տեխնիկական այդ դժուարին, բարդ խնդրին: Նախապէս արել են իրենց կամեցած քանդակի մոմէ կաղապարը՝ մանրակերտը, այնուհետեւ այն ձեփել կաւի ջրիկ, նուրբ, քարակշիւրով: Եւ երբ կաւի առաջին շերտը չորացել է, ձեփելը կրկնել են մինչեւ կաղապարի պատերի ստուարանալը: Այնուհետեւ թրծել են կաւէ կաղապարը, որի հետեւանքով հալուել, հոսել է ամբողջ մոմը: Այս տաղանդաւոր տեխնիկական հնարքով ստացել են իրենց ցանկացած դարիճակը եւ նրա մէջ լցրել հեղուկ

մետաղը՝ բրոնզը: Այդ դարիեակների միակ թերին այն էր, որ ձուլումովը հանելու համար անհրաժեշտ է եղել ջարդել կաղապարը: Զի յաջողուել ստանալ ինքնատիպ իրերի, առարկաների ընդօրինակութիւններ, քանի որ կաղապարը կարող էր օգտագործուել միայն մէկ անգամ: Մոմէ ֆիգուրները հնարաւորութիւն էին տալիս կերտելու ձուլման արուեստի անկրկնելի գլուխգործոցներ: Մէկ անգամ օգտագործելի դարիեակների հետ մէկտեղ ուշ բրոնզի դարում շարունակուում էր երկփեղկ դարիեակ-ձուլադրոշմներով աւանդական դարձած ձուլումը: Այդպիսի կաղապարների առանձին փեղկեր են գտնուել Հայաստանի բրոնզադարեան բազմաթիւ յուշարձաններում: Այս ժամանակահատուածում ստեղծուած մոտիւններից հարկ է յիշատակել Նրեւան քաղաքի ծայրամասում, Հրազդան գետի ափին, բարձունքին հաստատուած Թէյշեքաինի (Կարմիր բլուր) մինչ Վանի թագաւորութեան շրջանի հնագիտական շերտում յայտնաբերուած սակր ձուլելու անդրկովկասեան տիպի քաղալտ դարիեակը (16) (Նկ. Ը.): Այս կաղապարներում ձուլում էին սեպով, բութակով սակրի այն տեսակը, որի պատրաստի մոտիւնները Հայաստանում կենցաղավարում էին մ.թ.ա. XV-XIV դ.դ. Հպանցիկ յիշատակեմք նաեւ, որ Թէյշեքաինիում գտնուել են եւս երկու քարէ դարիեակներ, որոնք ծառայել են բրոնզէ ձողեր ձուլելու համար (17) (Նկ. Ը.): Դրանցից հետագայում արւում էին տարբեր նպատակների համար անհրաժեշտ մետաղէ առարկաներ:

Արտակարգ հետաքրքիր է Աշխարբէկ Քալանթարի հրատարակած դարիեակը, որ գտնուել է Կումայրիի (Գիւմրի) մսի կոմբինատի շինարարութեան միջոցին այդ տարածքում: Լաւ պահպանուած այդ քարէ ձուլադրոշմը ձեւով կրկնում է անդրկովկասեան մ.թ.ա. XII-XI դդ.

սակրերի ձեւը (18) (Նկ. Թ.): Հայաստանի ուշ բրոնզեդարեան դարաշրջանի բրոնզէ գէնքերի շարքում առանձնակի տեղ են զբաղեցնում շրջանակաձեւ դաստակով սրերը: Մինչեւ վերջերս անյայտ էր, տակաւին ոչ մի տեղեկութիւն չունէինք, որ իւրայատուկ դաստակով այդ զինատեսակը պատրաստուել է տեղում, Հայաստանում: Վերջերս, պատմական Հայաստանի Կապան գաւառում (Հայաստանի Հանրապետութեան Կապանի շրջան) յայտնաբերուել է հենց այդպիսի շրջանակաձեւ դաստակ ձուլելու քարէ դարիեակ: (19) (Նկ. Ժ):

Այդ ինքնատիպ մոտիւնը պատրաստուել է տեղական քաղալտ քարից: Դարիեակը թէեւ ամբողջական չէ (պահպանուել է միայն դաստակ ձուլելու մասը), սակայն թելադրում է յանգելու այն հետեւութեանը, որ այդ կաղապարներում պատրաստուել են երկար շեղով միաձոյլ սրեր (Նկ. 10):

Հայաստանը, ինչպէս եւ ամբողջ Հին Մերձաւոր Արեւելքը մ.թ.ա. II հազարամեակի վերջին քառորդում թեւակոխում է երկաթի դարաշրջանը: Այդ ժամանակափուլի հնագիտական շերտերում երբեմն կարելի է հանդիպել երկաթէ իրերի, առարկաների վատ պահպանուած առանձին բեկորների: Սակայն երկաթ ստանալու տեխնոլիգիական բարդութեան հետ կապուած՝ այն տակաւին լայն կիրառութիւն չի գտնում, եւ այդ պատճառով շարունակում է գերիշխել պղնձի եւ բրոնզի արտադրանքը: Բրոնզաձուլական գործի վարպետները է՛լ աւելի են խորամուխ լինում այդ քարդ արհեստի գաղտնիքների մէջ եւ հասնում կատարելութեան բարձունքներին: Այդ է վկայում երկաթի վաղ իւրացման դարաշրջանի մեծ թուով յուշարձանների պեղումներով ի յայտ եկած պատրաստի արտադրանքի, գտածոների հսկայական քանակը: Այդ շրջափուլի բրոնզաձուլական գործը վաւերացում է

դարիմակ-ծուլադրոշմների մի ամբողջ շարքով, կաղապարներ, որոնց մէջ ծուլուել են աշխատանքի գործիքներ, գէնք, զարդեր:

Հայաստանում եւ ամբողջ Մերձաւոր Արեւելքում մ.թ.ա. II-I հազարամեակների նախաշեմին արտակարգ լայն տարածում են գտնում տափակ կացիւնները, որոնք կիրառութիւն ունէին տնտեսութեան ամենատարբեր ոլորտներում (20): Այդպիսի գործիքներ ծուլելու համար մի դարիմակ է գտնուել Մեծամորի պեղումների միջոցին: Յայտնաբերուած այդ երկփեղ դարիմակից պահպանուել է մի մասը միայն: Այն իրենից ներկայացնում է կաղապարի ֆարէ մի փեղկը: Պահպանուած մասի երկարութիւնը շուրջ 13սմ է, լայնքը՝ 7,5սմ: Թիկունքին տեղ ունի՝ փոքր, կլոր ձող ծուլելու համար (21) (Նկ. ԺԱ.): Միւս բաւականին լաւ պահպանուած տափակ կացին ծուլելու կաղապարը գտնուել է Մուխաննաթ Թափայ հնավայրում. երկարութիւնը 19, լայնութիւնը՝ 9սմ է (22): Մեծամորում յայտնաբերուածից այն տարբերում է կատարման նրբագեղութեամբ (Նկ. ԺԲ): Ամենատարբեր իրեր, առարկաներ, գէնքեր ծուլելու դարիմակներ են գտնուել Դուին մայրաքաղաքի ակերակներում, հնագոյն շերտերում (վեց մմուշ), մետաղամշակման արհեստանոցը պեղելու միջոցին (23): Այստեղ գտնուած հարթ կացնի կաղապարի բեկորը (երկարութիւնը 9սմ) աւագաքարից է (Նկ. ԺԳ): Այդ արհեստանոցում յայտնաբերուած երկու ֆարէ կաղապարները ծառայել են բրոնզէ նետասլաքներ ծուլելու համար (Նկ. ԺԴ.): Հարկ է նշել, որ նետասլաքներ ծուլելու այդ դարիմակները (կաղապարները) առայժմ եզակի մմուշներ են Հայաստանում: Մեծ հետաքրքրութիւն են ներկայացնում Դուինում ի յայտ եկած քաղմատեսակ զարդեր ծուլելու ծուլադրոշմները (Նկ. ԺԵ): Այդ դարիմակների առանձնայատկութիւնն այն է, որ

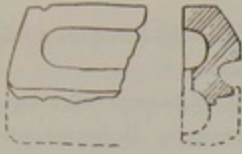
փեղներից մէկը հեղուկ մետաղ լցնելու տեղ ունի: Համադրելի նիւթերը ցոյց են տալիս, որ այդպիսի փեղկը միջանկեալ է. ծուլելիս այդ փեղկի վերից եւ վարից ամրացուել են եւս երկու փեղկեր եւ այդ եղանակով ստացուել է եռափեղ դարիմակ: Երկփեղկանիի համեմատ այդ կաղապարը (դարիմակը) ունէր որոշակի առաւելութիւն: Միջանկեալ փեղկը գործադրելով, հիմ մետաղագործ վարպետները շահել են ոչ միայն ժամանակի մէջ, այլեւ հասել նիւթի խնայողութեան: Այսպիսի կաղապարներում կարող էին ծուլել պերճանքի առարկաներ ոչ միայն պղնձից կամ բրոնզից, այլեւ անագից, կապարից, ծարիրից, ոսկուց եւ արծաթից: Այդ իրողութիւնը հաստատում է բազմաթիւ հնագիտական նիւթերով: Հայաստանի վաղ երկաթի դամբարաններում յաճախ ենք հանդիպում դարիմակների մէջ այդ մետաղներից կերտուած պերճանքի առարկաների:

Քննութեան առնելով Հայկական լեռնաշխարհի հնագոյն դարիմակների երկարամեայ պատկառելի պատմութիւնը տեսնում ենք, որ հազարամեակների ընթացքում Հայաստանի տաղանդաւոր ծուլող վարպետները, բազմաշնորհ մետաղագործները մշտապէս գտնուել են իրենց քարդ, մեծ հմտութիւն պահանջող արհեստի կատարելագործման անընդհատ որոնումների ոլորտում: Հնագոյն մետաղագործութեան ողջ պատմութեան ընթացքում երբեւէ ետին տեղում չեն գտնուել Հին աշխարհի, Մերձաւոր Արեւելքի բրոնզ ծուլողներից, իսկ պատմական առանձին շրջափուլերում՝ ուշ բրոնզի եւ վաղ երկաթի դարաշրջաններում հասել են կատարելութեան բարձունքներին, դրանով իրենց մեծ նպաստը բերել Հին Արեւելքի հնագոյն քաղաքակրթութեանը:

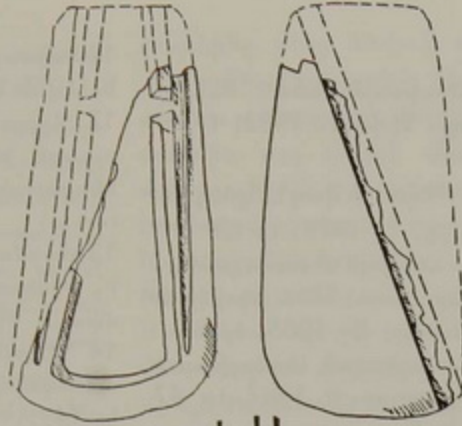
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.

1. Բրեդվուդ, Հիսսարեմտեան Ասիայի վաղնջական Գիւղը, Զիգակօ, 1983, էջ 37 (անգլ.):
2. Թորոսեան Ռ. Թեղուտի վաղ երկրագործական քնակավայրը, Ե. 1976, էջ 60
3. Արիբուլան Օ., Հնագոյն մետաղագործութեան հարցի շուրջը, (ռուս) ՆմիՀ (նիւթեր եւ ուսումնասիրութիւններ) Մ. 1965, էջ 67
4. Խանգաղեան Է. Հայկական Լեռնաշխարհի մ.թ.-ա. III հազ. մշակոյթը, Ե. 1967, էջ 47
5. Նոյն տեղում, էջ 6
6. Նոյն տեղում, էջ 7
7. Խանգաղեան Է. Հայկական լեռնաշխարհի եւ Առաջաւոր Ասիայի վաղ բրոնզէդարեան մշակոյթի շուրջը. Բ. 1978, էջ 15
8. Արիբուլան Օ. Նախիջեւանի տարածքի էնեոլիթը եւ բրոնզը, Բ. 1982, էջ 85 (ռուս.):
9. Պիոտրովսկի Բ. Հայաստանի պղնձէդարի քնակավայրերը, Ս. Հնագիտութիւն, 1949, էջ 172 (ռուս)
10. Մարտիրոսեան Հ. Հայաստանը բրոնզի եւ վաղ երկաթի դարաշրջանում, Ե. 1964, էջ 25-26 (ռուս)
11. Խաչատրեան Տ. Շիրակի հնագոյն մշակոյթը, Ե. 1975 էջ 58 (ռուս)
12. Արիբուլան Օ. Հնագոյն մետաղագործութեան հարցի շուրջը, Աշխատութիւններ հնագիտական արշաւախմբի, 1968, էջ 68 (ռուս.)
13. Մահմուդով Ֆ, Մունչան Ռ, Նարիմանով Ի. Կովկասի հնագոյն մետաղագործութեան մասին, ԽԱ 1968, քիւ 4, 18-20 (ռուս.)
14. Գեորգեան Ա. Հայկական լեռնաշխարհի մետաղագործութեան պատմութիւնից, Ե. 1980 էջ 74:
15. Խաչատրեան Տ. նոյն աշխ. էջ 218
16. Մարտիրոսեան Հ. նոյն աշխ. էջ 185
17. Նոյն աշխ. էջ 186 (Ռուս.)
18. Նոյն աշխ. էջ 123 (Ռուս):
19. Կարախանեան Գ., Ազիզբէկեան Հ. Հնագոյն դարինակ Սիւնիքից, Լ Հ Գ 1981 քիւ 1 էջ 75
20. Կուֆտին Բ. Ուրարտական կոլումբարի վրիթ, Թ 1944 էջ 32:
21. Խանգաղեան Է. Մեծամօր, Ե. 1973 էջ 53
22. Բայրուրեան Ե. Աշխատանքային գործիքներ Հին Հայաստանում, 1938, էջ 209
23. Քուշնարեւա, Դուիւնի հնագոյն յուշարձանները, Ե. 1977 էջ 31

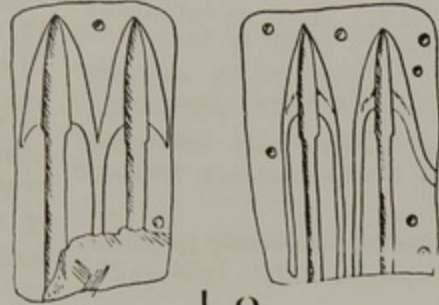
ԱՐԱՄ ԳԵՈՐԳԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐԱՆԱՆԵԱՆ

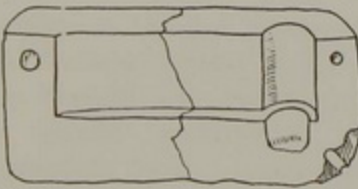
Ը

ԺԱ

ԺԴ

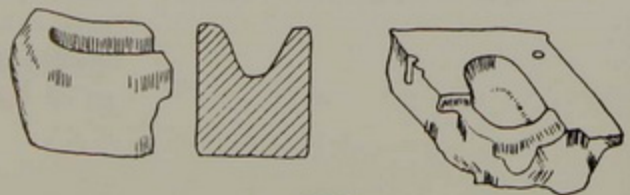
Ժ

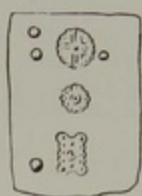
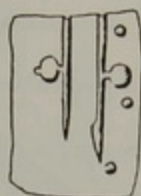
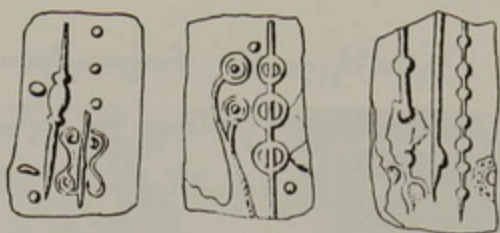
Ժ

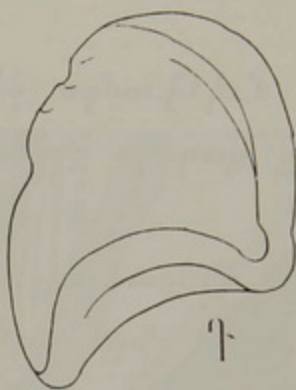
ԺԲ

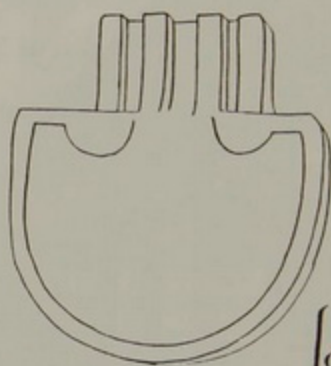
Ժ

ժԵ

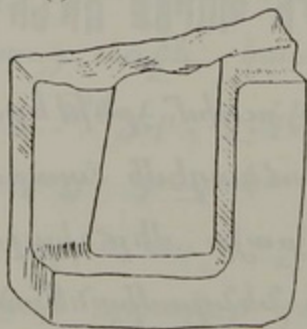
Դ

Ռ

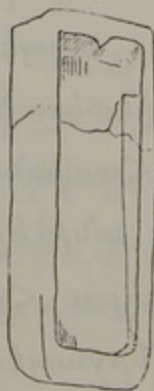
Ժ

Գ

ժԳ

Բ

Է